



WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY

TOM XIV (2017) № 3

s. 89–105

Tomasz Stępniewski\*

## Wschodnie sąsiedztwo Unii Europejskiej w dobie kryzysu na Ukrainie

### The Eastern Neighborhood of the European Union in Light of Crisis in Ukraine

**Abstract:** The present paper constitutes a general overview of EU policies (European Neighborhood Policy, Eastern Partnership) with regard to the eastern neighborhood. Due to its geopolitical location (where East meets West in particular, between the EU on the one hand, and the Eurasian Economic Union on the other) and demographic potential, Ukraine plays a specific role in the eastern neighborhood. The events of 2013/2014 in Ukraine, referred to as the Euromaidan, proved the determination of Ukrainian society to evoke a change of the political situation of the country and to integrate with the EU. Even though the EU's Eastern Partnership project does not discuss membership prospects of eastern neighborhood countries, it does emphasize the necessity to tighten relations with these and assist their reforms. However, reforms in Ukraine and other Eastern European states are unsatisfactory, stagnant, and even regressing.

**Keywords:** European Union, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, Ukraine, Eastern Neighbourhood.

### Восточное соседство Европейского Союза в эпохе кризиса на Украине

**Резюме:** Статья, в довольно общем виде, является попыткой начертания рамок политики Европейского союза в направлении восточного соседства (Европейская политика добрососедства, Восточное партнерство). Особенная роль в этом восточном соседстве приходится на Украину из-за ее геополитического местоположения (на грани Востока и Запада – а точнее между Европейским Союзом с одной, а Евразийским союзом с другой стороны) и демографического потенциала. События на рубеже

\* Tomasz Stępniewski, dr hab., prof. KUL, kierownik Katedry Studiów Wschodnich, Instytut Nauk Politycznych i Spraw Międzynarodowych, Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: tomasz.stepniewski@gmail.com

2013 i 2014 гг. на Украине, по названию «Евромайдан», показали решимость украинского общества изменить политическую ситуацию этого государства и желание интеграции с Евросоюзом. Проект Восточного партнерства Европейского союза хотя и не говорит о перспективах членства стран восточного соседства, но подчеркивает укрепление отношений с ними и поддержку в реформировании восточных государств. Однако же процесс преобразований на Украине и в других государствах Восточной Европы не проходит удовлетворительно, а можно даже говорить о стагнации, или же тоже регрессе реформ.

**Ключевые слова:** Евросоюз, Россия, спорное соседство, Европейская безопасность, Украина, Молдова.

## Wprowadzenie

Wraz z początkiem 2017 roku rozpoczęły się negocjacje w sprawie brexitu, które powodują, że uwaga decydentów Unii Europejskiej skupiona jest przede wszystkim na sprawach wewnętrznych. Oprócz wspomnianego brexitu występują jeszcze inne kryzysy i trudności wpływające na kondycję Wspólnoty<sup>1</sup>. Nie ulega wątpliwości, że sprawy wewnętrzne są kluczowe z punktu widzenia Unii Europejskiej jako organizacji, jej spójności i *de facto* jej pozycji międzynarodowej. Należy jednak pamiętać, że we wschodnim sąsiedztwie Unii Europejskiej mamy do czynienia z konfliktem zbrojnym Rosji z Ukrainą, który może zdecydować o perspektywach rozwoju nie tylko Ukrainy, ale też całego obszaru poradzieckiego. Dlatego również od skuteczności polityki UE wobec Rosji (uwzględniając politykę neoimperialną Rosji na Ukrainie i wcześniej w 2008 roku w Gruzji) zależy przyszłość państw objętych projektem Partnerstwa Wschodniego.

Decydenci UE unikali i nadal unikają konkretnych deklaracji w stosunku do Ukrainy. W latach 90. XX wieku polityka Unii Europejskiej ograniczała się do środków ekonomicznych, kierowanych na wspieranie budowy instytucji demokratycznych oraz gospodarki rynkowej na Ukrainie. Sytuacja zmienia się w XXI wieku, kiedy poszczególne państwa członkowskie wspierają przemiany na Ukrainie. Polityka Unii

1 Nas temat kryzysów w ramach Unii Europejskiej i w jej otoczeniu międzynarodowym m.in. w: M. A. Cichoński, „Więcej Europy” jako przykład strategii antykryzysowej – próba oceny efektywności, „Studia Europejskie”, nr 2/2017, s. 9–21; J. Łukaszewski, *Unia i Polska w świecie wstrząsów i przemian*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2015; T. Stępniewski, *Unia Europejska, Ukraina i Rosja: kryzysy i bezpieczeństwo*, „Studia Europejskie”, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, nr 4 (76), Warszawa 2015, s. 11–25; B. Józwiak, T. Stępniewski, *Transformacja, integracja i kryzysy w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Rok 14 (2016), z. 5, s. 11–21.

Europejskiej wobec Ukrainy ewoluuje od bierności w latach 90. XX wieku ku angażowaniu się w sprawę Ukrainy w wieku XXI. Potwierdzeniem tego jest chociażby koncepcja wschodniego wymiaru polityki UE, która została zgłoszona przez Polskę, czy też ogłoszona w czerwcu 2008 roku polsko-szwedzka inicjatywa Partnerstwa Wschodniego, przyjęta następnie na szczycie UE w Pradze 7 maja 2009 roku jako projekt UE.

Analizując politykę wschodnią Unii Europejskiej w XXI wieku, należy zaznaczyć, że ulega ona ciągłej modyfikacji na skutek zmian wewnątrz UE, ale również w jej otoczeniu. Wynika to także z faktu, że podstawa działań Unii wobec sąsiadów, czyli Europejska Polityka Sąsiedztwa, nie jest konstrukcją efektywną. Tak więc albo organy UE, albo też poszczególne państwa członkowskie Wspólnoty, dostrzegając niską skuteczność tych działań, wychodzą z nowymi inicjatywami mającymi na celu uskutecznienie tych przedsięwzięć. Przykładami takich odsłon polityki wschodniej UE są: Synergia Czarnomorska i Partnerstwo Wschodnie<sup>2</sup>. Natomiast nowym projektem skierowanym do państw południowego sąsiedztwa jest Unia na rzecz Śródziemnomorza.

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania miejsca Ukrainy w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa (ustanowionej w 2004 roku) oraz w ramach bazującego na tej polityce projektu Partnerstwa Wschodniego<sup>3</sup>. „Pomarańczowa rewolucja” z 2004 roku oraz wydarzenia z przełomu 2013/2014 roku zwane „Euromajdanem” na Ukrainie pokazały, że kierunek europejski tego państwa ma kluczowe znaczenie dla części społeczeństwa i elit politycznych Ukrainy<sup>4</sup>.

Poniżej zostaną ukazane stosunki Ukrainy (szerzej Europy Wschodniej) z UE przez pryzmat formatu wielostronnej współpracy, czyli Eu-

- 2 Szerzej: T. Stępniewski, *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym świecie*, Lublin–Warszawa 2011; M. Klatt, T. Stępniewski, *Normative Influence. The European Union, Eastern Europe and Russia*, Lublin–Melbourne 2012.
- 3 Szerzej na ten temat zob. T. Stępniewski, *Ukraine's position in the European Union's Neighbourhood Policy*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 3/2017, s. 251–271.
- 4 Szerzej na ten temat w: J. M. Fiszer, *Ukraine between Russia and the European Union and its Prospects: Geopolitical and Geo-Economic Dilemmas*, [w:] *Political, social and economic conditions of development of contemporary Ukraine and its regions*, A. J. Kukuła (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 39–69; *Współczesna Ukraina – trwałość czy rozpad?*, K. Świder, A. Stec, T. Z. Leszczyński (red.), Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Warszawa–Kraków 2015, s. 17 i nast.

ropejskiej Polityki Sąsiedztwa (EPS)<sup>5</sup> oraz bazującego na tej polityce projektu Partnerstwa Wschodniego.

## 1. Europejska Polityka Sąsiedztwa jako wyraz zmiany logiki funkcjonowania polityki wschodniej Unii Europejskiej w XXI wieku

Przed rozszerzeniem UE o dziesięć nowych państw w 2004 roku, na forum europejskim obyla się debata na temat przyszłej polityki sąsiedztwa po rozszerzeniu UE właśnie w tym roku na wschód. Dyskusje na ten temat nabrały tempa w kwietniu 2002 roku, kiedy Dania i Wielka Brytania zgłosiły pierwsze propozycje pt. *New Neighbours Initiative*, mówiące o objęciu statusem „specjalnych sąsiadów” państw leżących na przyszłej poszerzonej granicy wschodniej UE – Białorusi, Ukrainy, Mołdawii. Następnie wskutek sprzeciwu Francji i Hiszpanii, obawiających się marginalizacji wymiaru śródziemnomorskiego, włączono do powyższej inicjatywy państwa pozaeuropejskie. 11 marca 2003 roku Komisja Europejska w komunikacie *Szersza Europa – sąsiedztwo: nowe ramy stosunków z naszymi wschodnimi i południowymi sąsiadami*<sup>6</sup> przedstawiła wizję stosunków z państwami sąsiadującymi. Na początku lipca 2003 roku KE opublikowała kolejny komunikat *Toru-jąc drogę nowemu instrumentowi sąsiedztwa*<sup>7</sup>, który w dużej mierze

- 5 Szerzej na temat Europejskiej Polityki Sąsiedztwa w: O. Barburska, D. Milczarek, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej: porażka czy sukces?*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014; *Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Geneza, doświadczenia, perspektywy*, J. M. Fiszer (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012; *Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej*, M. Pietraś, K. Stachurska-Szcześniak, J. Misiągiewicz (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012; I. Lyubashenko, *Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej wobec państw Europy Wschodniej*, Dom Wydawniczy Duet, Toruń 2012; *Dyplomacja czy siła? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, S. Parzymies (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009; także: „POLITEJA. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 41/2016, pt. „Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje, bezpieczeństwo”, M. Lesińska, T. Stępniewski (red.); B. Góralczyk, *Unia Europejska jako aktor na scenie globalnej. Razem czy osobno?*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014; P. Marcinkowska, *Europejska Polityka Sąsiedztwa. Unia Europejska i jej sąsiedzi – wzajemne relacje i wyzwania*, Warszawa 2011; A. Legucka, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej*, Warszawa 2008.
- 6 European Commission, *Communication on Wider Europe: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, COM (2003) 104 final, 11 March 2003.
- 7 *Paving the way for a New Neighbourhood Instrument*, Communication from the Commission, 1 July 2003, COM (2003) 393 final, [http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/como3\\_393\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/como3_393_en.pdf).

został poświęcony zagadnieniom związanym z różnymi aspektami finansowania EPS, w tym powołania nowego instrumentu finansowego: Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (ang. European Neighbourhood and Partnership Instrument – ENPI)<sup>8</sup>. Komunikat *Szersza Europa* stał się podstawą do sformułowania założeń Europejskiej Polityki Sąsiedztwa – EPS (ang. European Neighbourhood Policy) UE, która została ogłoszona 12 maja 2004 roku<sup>9</sup>. Kolejnym krokiem był pakiet inicjatyw politycznych przygotowany przez Komisję w maju 2004 roku – *Strategy Paper*, który został zaakceptowany przez Radę UE i Radę Europejską w czerwcu 2004 roku<sup>10</sup>. Pakiet dotyczył takich kwestii jak dialog polityczny i reformy, handel i środki przygotowujące partnerów do stopniowego uzyskiwania udziału w rynku wewnętrznym UE, wymiar sprawiedliwości i sprawy wewnętrzne, energia, transport, społeczeństwo informacyjne, środowisko naturalne, badania i innowacyjność oraz polityka społeczna i kontakty interpersonalne.

Należy wskazać, iż Rosja nie wyraziła zainteresowania uczestnictwem w EPS. Na szczycie w Sankt Petersburgu w maju 2003 roku zdecydowano, że stosunki pomiędzy EU i Rosją przyjmą formę „strategicznego partnerstwa”, a opierać się będą na czterech wspólnie budowanych przestrzeniach<sup>11</sup>. Spowodowało to, iż EPS objęła swym zasięgiem państwa, które znajdowały się w geograficznym sąsiedztwie UE, nie posiadały wcześniejszej perspektywy członkostwa w strukturach UE i miały ustalone regulacje traktatowe z UE (PCA lub umowy stowarzyszeniowe). Biorąc pod uwagę ostatni warunek, czyli posiadanie regulacji traktatowych z UE, można pokusić się o wniosek, iż EPS miała na celu zaoferowanie sąsiadom UE (w tym państwom Europy Wschodniej) innej formy współpracy i tym samym wyelimin-

8 *Regulation (Ec) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument*, „Official Journal of the European Union”, L 310/1, [http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj\\_l310\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_l310_en.pdf).

9 Communication from the Commission: European Neighbourhood Policy – Strategy Paper, COM (2004) 373 final, Brussels, 12 May 2004.

10 *European Neighbourhood Policy – Strategy Paper*, Communication from the Commission, 12 May 2004, Brussels, 12.5.2004, COM (2004) 373 final, [http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy\\_paper\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf).

11 S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006, s. 283; M. Menkiszak, *Rosja wobec Unii Europejskiej: kryzys „strategicznego partnerstwa”*, „Prace” OSW, Warszawa, styczeń 2006.

Tabela 1.  
Zasięg terytorialny Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej  
(oraz innych projektów reformujących EPS)

Koncepcja	Inicjatywa Nowego Sąsiedztwa	Wschodni wymiar UE	Koncepcja „szerszej Europy”	Europejska Polityka Sąsiedztwa
Zasięg terytorialny	Białoruś, Mołdawia, Ukraina	Białoruś, Mołdawia, Ukraina, Rosja	1) wschodni sąsiedzi: Białoruś, Mołdawia, Ukraina i Rosja 2) południowi sąsiedzi: państwa basenu Morza Śródziemnego	1) wschodni sąsiedzi: Białoruś, Mołdawia, Ukraina, Armenia, Azerbejdżan i Gruzja 2) południowi sąsiedzi: Algieria, Egipt, Izrael, Jordania, Liban, Libia, Maroko, Autonomia Palestyńska, Syria, Tunezja

Źródło: opracowanie własne.

wanie możliwości perspektywicznego członkostwa w jej strukturach. Dodatkowo brak obowiązującego porozumienia (PCA) pomiędzy UE a Białorusią spowodował, iż nie stała się ona członkiem EPS, choć propozycja UE również ją uwzględnia. W poniższej tabeli ukazano poszczególne koncepcje postulujące reformę EPS po 2004 roku, z położeniem nacisku na zasięg terytorialny.

Naczelnym celem EPS jest wspieranie współpracy pomiędzy UE a jej sąsiadami w dziedzinach: ekonomicznej, politycznej, kulturalnej, jak również w zakresie bezpieczeństwa. Współpraca winna opierać się na wspólnie podzielanych wartościach (demokracja, zasady państwa prawa, przestrzeganie praw człowieka, rozwój współpracy na zasadach gospodarki wolnorynkowej, jak również współdziałania w zwalczaniu wspólnych zagrożeń – np. terroryzmu).

Poprzez EPS Unia oferuje swoim sąsiadom pogłębioną współpracę gospodarczą (w perspektywie możliwość stworzenia strefy wolnego handlu, udział w niektórych obszarach rynku wewnętrznego, oparcie stosunków gospodarczych na czterech swobodach obowiązujących w ramach UE) oraz uprzywilejowane stosunki polityczne. Pomimo iż EPS jest spójną polityką UE w stosunku do sąsiadów, należy wskazać, iż opiera się na zasadzie warunkowości (UE posługuje się strategią „kija” – kary, i „marchewki” – nagrody). Postulowana przez decydentów UE konieczność przeprowadzenia reform politycznych, społecznych i gospodarczych w danym państwie znajduje odzwierciedlenie w strategii UE wobec tego państwa. Im większa jest chęć spełniania oczekiwań UE, tym większa jest nagroda. Powoduje to, iż mamy do

czynienia z zasadą zróżnicowanego podejścia UE, gdyż negocjuje ona obopólne zobowiązania (prawa i obowiązki wspólne dla danego państwa i dla siebie). W zamian za wypełnianie przyjętych na siebie zobowiązań dane państwo otrzymuje pomoc finansową i techniczną.

Przemiany polityczne, do jakich doszło na obszarze południowego i wschodniego sąsiedztwa, nie wpłynęły w sposób znaczący na kształt i logikę działania EPS. Polityka sąsiedztwa nie została radykalnie zmieniona, jedynie poddana modyfikacjom, a tym samym nie przyczyniła się do poprawienia sytuacji w regionie, szczególnie w zakresie bezpieczeństwa. Tzw. arabska wiosna, wojna Rosji z Gruzją w sierpniu 2008 roku, a następnie wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą od 2014 roku potwierdzają, że EPS nie jest polityką efektywną i nie zapobiega konfliktom w bliskim sąsiedztwie Unii Europejskiej. Dodatkowo, dokonane przez Komisję Europejską przeglądy EPS w 2011 roku (wynik arabskiej wiosny) oraz w latach 2014-2015 (powody: konflikt zbrojny Rosji z Ukrainą, masowe migracje z Bliskiego Wschodu i Afryki do Europy) potwierdziły niewielką skuteczność tej polityki oraz wskazały na konieczność zmian w sposobie jej funkcjonowania. Według Komisji Europejskiej, w najbliższych latach EPS powinna koncentrować się na stabilizacji, większej współodpowiedzialności, bezpieczeństwie i rozwoju gospodarczym krajów sąsiedztwa. Warto podkreślić, że we wschodnim sąsiedztwie mamy konflikt na Donbasie, który wpływa na stabilność Europy Wschodniej i stawia pod znakiem zapytania sytuację tego obszaru. Jak słusznie zauważyła Kersti Kaljulaid, prezydent Estonii, w czasie Global Forum 2017 w Warszawie 7 lipca 2017 roku, konflikt na Ukrainie może trwać dziesięciolecia. Wynika to z faktu, że „Kreml jednak podejmuje próby politycznego zdominowania tych europejskich obszarów, które przez dłuższy czas były zależne lub okupowane przez imperium sowieckie, a dziś chcą się rozwijać samodzielnie, niezależnie od Moskwy. To rodzi kontreakcję ze strony reżimu Putina. Jako taki obszar można wskazać większość państw Partnerstwa Wschodniego położonych między Unią a Rosją czy region zachodnich Bałkanów. Uwagę należy jednak zwrócić przede wszystkim na Ukrainę”<sup>12</sup>.

12 A. Kubilius, *Czy Zachód ma długoterminową strategię, która nie dopuści do zwycięstwa Putina na Ukrainie?*, „Gazeta Wyborcza/Magazyn Świąteczny”, 14 lipca 2017, <http://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,22095808,czy-zachod-ma-dlugoterminowa-istrategie-ktora-nie-dopusci.html>.

## 2. Istota i specyfika Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej

Mówiąc o Ukrainie i polityce UE wobec Europy Wschodniej, należy zaznaczyć, że istotnym komponentem w procesach realizacji wschodniego wymiaru polityki Unii Europejskiej pozostaje inicjatywa Partnerstwa Wschodniego – nowa propozycja współpracy regionalnej, którą UE kieruje do wybranych państw Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego: Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy. Inicjatorami Partnerstwa Wschodniego, zainaugurowanego 7 maja 2009 roku na szczycie UE w Pradze, pozostają Polska i Szwecja<sup>13</sup>. Państwa te zaproponowały w maju 2008 roku pogłębienie relacji ze wschodnimi sąsiadami objętymi Europejską Polityką Sąsiedztwa (EPS), aczkolwiek na kształt opisywanego projektu złożyły się działania także wielu innych członków UE. Konieczność intensyfikacji relacji ze wschodnimi sąsiadami konsekwentnie podkreślały we wcześniejszych latach również państwa Grupy Wyszehradzkiej<sup>14</sup>, analogiczne zaś stanowisko prezentowały Litwa, Łotwa i Estonia. Ważną rolę odegrały także Niemcy, które w czasie sprawowanej w pierwszym półroczu 2007 roku prezydencji w UE przedstawiły koncepcję tzw. EPS Plus<sup>15</sup>. Wyrazem zmieniającego się podejścia UE do polityki sąsiedztwa stało się też przyjęcie w grudniu 2007 roku przez Radę Europejską polsko-litewskiej propozycji rozwoju południowego i wschodniego wymiaru EPS, w ramach umów nie tylko bilateralnych, ale także wielostronnych.

Partnerstwo Wschodnie opiera się na realizowanej od 2004 roku Europejskiej Polityce Sąsiedztwa. Oceniane jest przez wiele państw członkowskich jako kontynuacja ich wcześniejszych starań o wzmoc-

- 13 Szerzej na temat Partnerstwa Wschodniego, powstania, struktury i funkcjonowania w: T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Rok 10 (2012), z. 2, pt. „Kaukaz – kultura, społeczeństwo, polityka”, T. Stępniewski (red.), s. 11–22; T. Stępniewski, *Ukraina w polityce sąsiedztwa Unii Europejskiej: europeizacja czy peryferyzacja?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Rok 10 (2012), z. 1, pt. „Co po ULB? Polityka wschodnia Polski wobec sąsiadów w nowych uwarunkowaniach”, s. 39–49.
- 14 Por. K. Pełczyńska-Nałęcz, A. Duleba, L. Póti, V. Votápek, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej – perspektywa krajów wyszehradzkich. Myśląc o Wymiarze Wschodnim*, „Punkt Widzenia” OSW, Warszawa, luty 2003.
- 15 B. Wojna, M. Gniazdowski, *Partnerstwo Wschodnie: geneza, możliwości i wyzwania*, „Biuletyn PISM”, 30 kwietnia 2009, nr 24 (556), [www.pism.pl](http://www.pism.pl); S. Schaffer, D. Tolksdorf, *The Eastern Partnership – „ENP plus” for Europe’s Eastern neighbors*, „CAPerspectives”, no. 4/2009, s. 1–4.



nienie EPS na jej wschodnioeuropejskim odcinku, a zarazem nowe otwarcie w stosunkach UE z jego adresatami. Inicjatywa zyskała duże poparcie także ze względu na zmieniające się uwarunkowania tak wewnątrz UE, jak i w jej zewnętrznym środowisku. Pięć lat po rozszerzeniu UE w państwach członkowskich zwiększyła się niewątpliwie świadomość wyzwań i zagrożeń istniejących w Europie Wschodniej i na Kaukazie Południowym. Obecnie wszyscy członkowie wyraźnie dostrzegają, że napięcia, destabilizacje polityczne i gospodarcze oraz „zamrożone konflikty” w regionie mogą odnosić się bezpośrednio do samej UE. Ponadto, nieprzypadkowo prace nad projektem Partnerstwa Wschodniego nabrały rozpędu po wojnie rosyjsko-gruzińskiej, a istotnym jego komponentem pozostaje współpraca energetyczna. Równocześnie doświadczenia kilku lat wdrażania EPS pokazały, że aby zwiększyć skuteczność tejże polityki, konieczne jest dostosowywanie jej instrumentów do specyfiki państw nią objętych, a także że nieodzowne jest szersze uwzględnienie aspiracji sąsiadów UE z Europy Wschodniej<sup>16</sup>. Dodatkowo należy tutaj wspomnieć, że wymienione przesłanki – jak również wydarzenia zwane arabską wiosną – stały się także podstawą do ogłoszenia przez Unię Europejską w maju 2011 roku raportu (*Delivering on a new European Neighbourhood Policy* z 15 maja 2012 roku), w którym została zawarta nowa zasada „więcej za więcej” (ang. „more for more”, czyli więcej środków finansowych w zamian za postępy w integracji i reformach wewnętrznych), obowiązująca w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa<sup>17</sup>. Warto podkreślić, że wprowadzenie nowej zasady przez UE „może oznaczać *de facto* zmniejszenie środków unijnych dla krajów Partnerstwa Wschodniego”<sup>18</sup>.

Partnerstwo Wschodnie to plan rozwoju relacji między UE a państwami Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego, który umożli-

16 *Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*, B. Wojna, M. Gniazdowski (red.), Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, kwiecień 2009, s. 5; Ch. Hillion, A. Mayhew, *The Eastern Partnership – something new or window-dressing*, „SEI Working Paper”, Sussex European Institute, January 2009, no. 109, [http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp\\_109.pdf](http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp_109.pdf).

17 *Delivering on a new European Neighbourhood Policy*, Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 15.5.2012, JOIN (2012) 14 final.

18 T. Iwański, A. Ciechanowicz, A. Kwiatkowska-Drożdż, R. Sadowski, *Kryzys w relacjach UE–Ukraina wokół sprawy Tymoszenko*, „Tydzień na Wschodzie”, 9 maja 2012, nr 17 (218), [www.osw.waw.pl](http://www.osw.waw.pl); ЕС ухвалив нову Програму з інтеграції та співпраці Східного партнерства, Представництво Європейського Союзу в Україні, 27 czerwca 2012, <http://eu.prostir.ua/news/253736.html>.

liwia im stopniowe włączanie się do polityk i programów UE oraz integrację ze wspólnym rynkiem. W wymiarze bilateralnym zakłada podpisanie umów stowarzyszeniowych oraz utworzenie szeroko zakrojonych i kompleksowych stref wolnego handlu. Podjęta inicjatywa umożliwia także wielostronną współpracę wschodnich sąsiadów UE objętych EPS. W jej skład wchodzi m.in. regularne spotkania na szczepku szefów państw i rządów, ministrów spraw zagranicznych, wysokich urzędników oraz ekspertów. Ma to być forum wymiany informacji i doświadczeń państw partnerskich, pełniące funkcję mechanizmu budowy wzajemnego zaufania. Pominięcie w Partnerstwie Wschodnim „twardej” agendy bezpieczeństwa (*desecuritization*) ma pozwolić na wykorzystanie „miękkiej siły” UE i pośrednio przyczynić się do poprawy bezpieczeństwa międzynarodowego w regionie. Projekt nie jest strategią rozszerzenia, choć nie wyklucza, że państwa nim objęte mogą stać się kiedyś członkami UE. Model rozwoju relacji z UE określony w Partnerstwie Wschodnim wydaje się na tyle elastyczny, że może zadowolić zarówno państwa, które pozostają zainteresowane jedynie bliską współpracą z UE (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś), jak i te, które aspirują do włączenia się w sposób bezpośredni do procesów integracji europejskiej (Ukraina, Gruzja)<sup>19</sup>.

Dodatkowo Partnerstwo Wschodnie w wymiarze dwustronnym zakłada wypracowanie nowych podstaw stosunków prawnych między UE a jej wschodnimi sąsiadami w formie wcześniej wspomnianych umów stowarzyszeniowych i umów o pogłębionej strefie wolnego handlu z UE (DCFTA) (zostały one już podpisane z Mołdawią, Gruzją oraz Ukrainą i weszły w życie). Ponadto praktyczna realizacja projektu oznacza m.in. podjęcie działań na rzecz pełnej liberalizacji reżimu wizowego (reżim bezwizowy obowiązuje z Gruzją, Mołdawią i Ukrainą) w relacjach z poszczególnymi państwami partnerskimi, jak również zakłada rozwój współpracy w sferze bezpieczeństwa energetycznego<sup>20</sup>.

Nowością Partnerstwa Wschodniego – w porównaniu z EPS – jest zakres jego implementacji (wielostronny), który powinien przyczynić się do wspierania przemian politycznych i gospodarczych w państwach

19 *Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*, s. 2.

20 *Ibidem*, s. 6; K. Longhurst, *Stepping into the geopolitical game. The European Union and its Eastern Neighbourhood*, „Analizy Natolińskie”, 2 (15) 2007.

Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego, stając się, niejako przy okazji, forum wymiany informacji i doświadczeń państw partnerskich w takich obszarach jak: demokracja, zarządzanie i stabilność, integracja gospodarcza i konwergencja w zakresie polityk UE, bezpieczeństwo energetyczne oraz kontakty międzyludzkie. Wielu członków UE oraz niektórzy partnerzy oczekują, że polityczna współpraca multilateralna będzie również pełniła funkcję mechanizmu budowy zaufania w całym regionie.

Warto wspomnieć, że inicjatywa Partnerstwa Wschodniego wywołała dyskusję również wśród samych państw członkowskich UE na temat stosunków między nią a Rosją na obszarze Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego. Większość z nich uznała, że jej realizacja nie może w praktyce prowadzić do rywalizacji pomiędzy UE a FR, a tym bardziej do izolacji Rosji w regionie. Dla odmiany, konkurencyjna grupa państw członkowskich sprzeciwiała się postrzeganiu inicjatyw UE kierowanych w stronę wschodniego sąsiedztwa przez pryzmat rosyjskich interesów. Ich zdaniem Partnerstwo Wschodnie powinno służyć zbliżeniu objętych nim podmiotów z UE, niezależnie od stanowiska, jakie w tej kwestii zajmuje FR, traktująca obszar Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego jako wyłączną strefę swoich wpływów (tzw. bliska zagranica). Wszystkie państwa członkowskie akcentowały konieczność równoległego rozwijania wschodniego wymiaru EPS oraz współdziałania UE i FR. Niwelować ewentualne sprzeczności między celami Partnerstwa Wschodniego a obawami Rosji może – zdaniem członków UE – udział tego podmiotu w poszczególnych projektach realizowanych w ramach Partnerstwa Wschodniego<sup>21</sup>.

Można pokusić się o stwierdzenie, że pośrednim skutkiem szczytu PW w Wilnie jest wojna Rosji z Ukrainą. Jeśli Ukrainie udało się podpisać umowę stowarzyszeniową z UE, prawdopodobnie nic by się nie wydarzyło i Ukraina byłaby w tym samym miejscu, w którym się znajdowała w 2013 roku (przed szczytem PW w Wilnie). Na skutek niepodpisania umowy stowarzyszeniowej przez Wiktora Janukowycza sytuacja wymknęła się spod kontroli. Następstwa tej decyzji są dra-

21 *Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*, s. 8; S. Schaffer, D. Tolksdorf, *The EU member states and the Eastern Neighbourhood – From composite to consistent EU foreign policy?*, „CAP Policy Analysis”, no. 1/2009, s. 1–4.

matyczne dla Ukrainy: wojna Rosji z Ukrainą (konwencjonalne i niekonwencjonalne środki – inaczej wojna hybrydowa), aneksja Krymu przez Rosję, destabilizacja południowo-wschodniej Ukrainy (tzw. separatystyczne republiki w Doniecku i Ługańsku wspierane przez Rosję), tragiczna sytuacja ekonomiczna, militarna itd. Rodzi się zasadnicze pytanie: czy celem tych umów (umowa stowarzyszeniowa i DCFTA) było zdestabilizowanie sytuacji na Ukrainie?<sup>22</sup>.

### **3. Problemy wschodniego sąsiedztwa warunkujące skuteczność polityki Partnerstwa Wschodniego**

Partnerstwo Wschodnie zakłada, że działania podejmowane przez UE wobec państw wschodnich będą realizowane w ramach pięciu głównych obszarów (priorytetów): 1) program zintegrowanego zarządzania granicami, 2) wsparcie dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw (SME Facility), 3) regionalne rynki energetyczne, efektywność energetyczna i odnawialne źródła energii, 4) zarządzanie środowiskowe, 5) system zwalczania skutków katastrof naturalnych i spowodowanych przez człowieka<sup>23</sup>. Niestety, realizacja tych priorytetów, jak również zacieśnianie stosunków politycznych i gospodarczych pomiędzy państwami PW a Unią Europejską napotyka poważne trudności, głównie natury politycznej. Owe trudności sprowadzają się w większości do następujących kwestii<sup>24</sup>: 1) problemy wewnętrzne: wysoka korupcja, słaba władza państwowa, problem z wolnością mediów, ograniczenia swobody działania opozycji, przestępczość zorganizowana; 2) tendencje separatystyczne (np. w Gruzji – Abchazja i Osetia Południowa) i konflikty etniczne (np. Górski Karabach, Naddniestrze), problem Krymu zaanektowanego przez Rosję, sytuacja na Donbasie; 3) silne wpływy Federacji Rosyjskiej na obszarze PW (szerzej na obszarze tzw.

22 Szerzej w: T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 4 (51), 2015, s. 242–256.

23 Podają za: *Partnerstwo Wschodnie*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, Warszawa 2011, <http://www.eastern-partnership.pl>.

24 B. Wojna, M. Gniazdowski, *Partnerstwo Wschodnie: geneza, możliwości i wyzwania*, „Biuletyn PISM”, 30 kwietnia 2009, nr 24 (556), [www.pism.pl](http://www.pism.pl); T. Kapuśniak (Stępniewski), *Wymiar Wschodni Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Inkluzja bez członkostwa? / The eastern dimension of the European Union's Neighbourhood Policy. Inclusion without membership?*, „Zeszyty Natolińskie”, nr 42, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2010, s. 103, [http://www.natolin.edu.pl/pdf/zeszyty/Natolin\\_Zeszyty\\_42.pdf](http://www.natolin.edu.pl/pdf/zeszyty/Natolin_Zeszyty_42.pdf).

bliskiej zagranicy) realizowane przy pomocy instrumentów politycznych, ekonomicznych, energetycznych, społeczno-kulturowych; 4) wzrastająca na przestrzeni ostatnich lat pozycja Turcji w tym regionie osłabia działania UE (szczególnie w kwestiach dywersyfikacji dostaw energii), gdyż Turcja – podobnie jak Rosja – dąży do utrzymania supremacji tych dwóch podmiotów w regionie Morza Czarnego. Po aneksji Krymu przez Rosję sytuacja w basenie Morza Czarnego uległa zmianie. Rosja nie tylko kontroluje część tego obszaru, ale również we współpracy z Turcją dąży do dominacji na tym obszarze.

#### 4. Podsumowanie i perspektywy

W drugiej połowie 2017 roku prezydencję w Unii Europejskiej sprawuje Estonia, dla której szczególne znaczenie ma współpraca z państwami Partnerstwa Wschodniego. W listopadzie 2017 roku odbył się w Brukseli kolejny szczyt Partnerstwa Wschodniego<sup>25</sup>. Zgodnie z wcześniejszymi deklaracjami rządu estońskiego, w czasie szczytu podjęto decyzje mające na celu usprawnienie mechanizmów wdrażania zasad przyjętych w umowach stowarzyszeniowych (DCFTA) z Mołdawią, Gruzją i Ukrainą<sup>26</sup>.

Z jednej strony, wymiar wschodni polityki UE dość powolnie staje się stałym i czytelnym komponentem Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Z drugiej strony, poddawany jest wielkiej próbie w postaci wojny Rosji z Ukrainą na Donbasie. Istotny jest fakt, że EPS wciąż skierowana jest do bardzo zróżnicowanej grupy państw z regionu Morza Śródziemnego i Europy Wschodniej. W ostatnich latach podjęte zostały inicjatywy przez Francję w postaci Unii na rzecz Śródziemnomorza oraz polsko-szwedzkie Partnerstwo Wschodnie, które spowodowały, że zmieniła się dotychczasowa logika kontaktów UE z sąsiadami. Pozostaje jednak pytanie o skuteczność tych projektów i konieczność efektywnej realizacji tych inicjatyw przez UE. Od

25 O wcześniejszych szczytach Partnerstwa Wschodniego i ich postanowieniach, znaczeniu i skutkach w: T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, s. 242–256.

26 K. Raś, „Jedność poprzez równowagę” – przewodnictwo Estonii w Radzie UE, „Biuletyn PISM”, 17 lipca 2017, nr 68 (1506), <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-68-1506>.

tęgo, czy wszystkie państwa członkowskie UE będą opowiadały się za tymi projektami, zależy skuteczność ich implementacji.

Oczekiwania i żądania zmian ze strony państw UE, bez konkretnych instrumentów pomocowych, nie mają wielkich szans na powodzenie. Nie można się bowiem spodziewać, że tylko deklaracja woli politycznej Wspólnoty przełoży się na zasadnicze reformy. Z drugiej strony, to państwa-adresaci muszą jednoznacznie potwierdzić, iż są zdeterminowane w swoim demokratycznym wyborze. Reforma EPS po 2015 roku niejako kładzie nacisk na współpracę z tymi państwami, które są zainteresowane transformacją i stabilizacją sytuacji wewnętrznej. Dlatego też warto podkreślić, że decydenci UE formułujący założenia polityki wobec Ukrainy powinni nie tylko oprzeć się na wyważonych analizach sytuacji, lecz również skupić się na długofalowych zjawiskach pozytywnych, takich jak wzrost świadomości i aktywności politycznej społeczeństwa ukraińskiego, korzystne tendencje w gospodarce, pragmatyzacja i konieczność normalizacji stosunków z Federacją Rosyjską (ten postulat wydaje się trudny do spełnienia w obliczu wojny na Donbasie), czy rozwój pogłębionej współpracy z NATO. Ponadto celem polityki UE powinno być silne i rozważne wsparcie „potencjału demokracji” Ukrainy, czyli procesów stwarzających podstawy do dalszej modernizacji oraz demokracji państwa jako faktu nieodwracalnego.

Czy Partnerstwo Wschodnie opierające się na Europejskiej Polityce Sąsiedztwa – niestety bez konkretnej perspektywy członkostwa dla Ukrainy w UE – okaże się skutecznym instrumentem zmiany sytuacji zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej na Ukrainie, zależy od decydentów Unii Europejskiej, ale również od sytuacji wewnętrznej i woli politycznej poszczególnych państw objętych tą polityką. Mowa jest coraz częściej o Partnerstwie Wschodnim 2.0, czyli o projekcie, który będzie kładł nacisk na pragmatyczny wymiar współpracy UE z Ukrainą (i innymi państwami PW), ale bez konieczności deklarowania perspektyw członkostwa. Rodzi się zasadnicze pytanie: czy państwa PW będą widziały sens w transformacji systemów politycznych w demokratyczne bez nagrody w postaci członkostwa w UE? Być może ruch bezwizowy okaże się o wiele bardziej skutecznym mechanizmem zmiany sytuacji wewnętrznej na Ukrainie i w innych państwach PW niż deklaracje polityczne decydentów bez pokrycia w rzeczywistości. Z pewnością UE powinna położyć większy nacisk na kontakty mię-

dzyludzkie oraz projekty wymiany młodzieżowej i studenckiej między państwami PW a państwami członkowskimi UE.

## Bibliografia

- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006.
- Cichocki M. A., „Więcej Europy” jako przykład strategii antykryzysowej – próba oceny efektywności, „Studia Europejskie”, nr 2/2017.
- Commission Staff Working Paper, *European Neighbourhood Policy, Country Report Ukraine*, {COM(2004)373 final}, Brussels, 12.5.2004, SEC(2004) 566.
- Communication from the Commission: European Neighbourhood Policy – Strategy Paper, COM (2004) 373 final, Brussels, 12 May 2004.
- Delivering on a new European Neighbourhood Policy*, Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 15.5.2012, JOIN (2012) 14 final.
- Dumała A., *Stosunki Ukrainy z Unią Europejską*, [w:] *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, M. Pietraś, T. Kapuśniak (Stępniewski) (red.), Lublin 2007.
- Dyplomacja czy siła? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, S. Parzymies (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- European Commission, *Communication on Wider Europe: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, COM (2003) 104 final, 11 March 2003.
- European Neighbourhood Policy – Strategy Paper*, Communication from the Commission, 12 May 2004, Brussels, 12.5.2004, COM (2004) 373 final, [http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy\\_paper\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf).
- Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej*, M. Pietraś, K. Stachurska-Szcześniak, J. Misiągiewicz (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.
- Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Geneza, doświadczenia, perspektywy*, J. M. Fiszer (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.
- Fiszer J. M., *Ukraine between Russia and the European Union and its Prospects: Geopolitical and Geo-Economic Dilemmas*, [w:] *Political, social and economic conditions of development of contemporary Ukraine and its regions*, A. J. Kukuła (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- Góralczyk B., *Unia Europejska jako aktor na scenie globalnej. Razem czy osobno?*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.
- Hillion Ch., Mayhew A., *The Eastern Partnership – something new or window-dressing*, „SEI Working Paper”, Sussex European Institute, January 2009, no. 109, [http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp\\_109.pdf](http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp_109.pdf).
- Iwański T., Ciechanowicz A., Kwiatkowska-Drożdż A., Sadowski R., *Kryzys w relacjach UE–Ukraina wokół sprawy Tymoszenko*, „Tydzień na Wschodzie”, 9 maja 2012, nr 17 (218), [www.osw.waw.pl](http://www.osw.waw.pl).

- Jóźwik B., Stępniewski T., *Transformacja, integracja i kryzysy w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Rok 14 (2016), z. 5.
- Kapuśniak (Stępniewski) T., *Miejsce Ukrainy w polityce wschodniej Unii Europejskiej. Perspektywa Polski*, „Kraakowskie Studia Międzynarodowe”, 2009, nr 4 (VI).
- Kapuśniak (Stępniewski) T., *Wymiar Wschodni Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Inkluzja bez członkostwa? / The eastern dimension of the European Union's Neighbourhood Policy. Inclusion without membership?*, „Zeszyty Natolińskie”, nr 42, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2010, [http://www.natolin.edu.pl/pdf/zeszyty/Natolin\\_Zeszyty\\_42.pdf](http://www.natolin.edu.pl/pdf/zeszyty/Natolin_Zeszyty_42.pdf).
- Klatt M., Stępniewski T., *Normative Influence. The European Union, Eastern Europe and Russia*, Lublin–Melbourne 2012.
- Kołodziej T., *Nowe sąsiedztwo na wschodzie poszerzonej Unii Europejskiej: wyzwania dla PECSA*, [w:] „Nowe sąsiedztwo” na wschodzie poszerzonej Unii, T. Kołodziej (red.), Warszawa 2005.
- Kubilius A., *Czy Zachód ma długoterminową strategię, która nie dopuści do zwycięstwa Putina na Ukrainie?*, „Gazeta Wyborcza/Magazyn Świąteczny”, 14 lipca 2017, <http://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,22095808,czy-zachod-ma-dlugoterminowa-istrategie-ktora-nie-dopusci.html>.
- Kuźniar R., *Europa w porządku międzynarodowym*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2016.
- Longhurst K., *Stepping into the geopolitical game. The European Union and its Eastern Neighbourhood*, „Analizy Natolińskie”, 2 (15) 2007.
- Lyubashenko I., *Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej wobec państw Europy Wschodniej*, Dom Wydawniczy Duet, Toruń 2012.
- Łukaszewski J., *Unia i Polska w świecie wstrząsów i przemian*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2015.
- Menkiszak M., *Rosja wobec Unii Europejskiej: kryzys „strategicznego partnerstwa”*, „Prace” OSW, Warszawa, styczeń 2006.
- Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*, B. Wojna, M. Gniazdowski (red.), Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, kwiecień 2009.
- Partnerstwo Wschodnie*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, Warszawa 2011, <http://www.eastern-partnership.pl>.
- Paving the way for a New Neighbourhood Instrument*, Communication from the Commission, 1 July 2003, COM (2003) 393 final, [http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/como3\\_393\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/como3_393_en.pdf).
- Pełczyńska-Nałęcz K., Duleba A., Póti L., Votápek V., *Polityka wschodnia Unii Europejskiej – perspektywa krajów wyszehradzkich. Myśląc o Wymiarze Wschodnim*, „Punkt Widzenia” OSW, Warszawa, luty 2003.
- „POLITEJA. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 41/2016, pt. „Wschodnia granica Unii Europejskiej: polityka, migracje, bezpieczeństwo”, M. Lesińska, T. Stępniewski (red.).



- Raś K., „*Jedność poprzez równowagę*” – przewodnictwo Estonii w Radzie UE, „Biuletyn PISM”, 17 lipca 2017, nr 68 (1506), <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-68-1506>.
- Regulation (Ec) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument*, „Official Journal of the European Union”, L 310/1, [http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj\\_l310\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/oj_l310_en.pdf).
- Schaffer S., Tolksdorf D., *The Eastern Partnership – „ENP plus” for Europe’s Eastern neighbors*, „CAPerspectives”, no. 4/2009.
- Schaffer S., Tolksdorf D., *The EU member states and the Eastern Neighbourhood – From composite to consistent EU foreign policy?*, „CAP Policy Analysis”, no. 1/2009.
- Stępniewski T., *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym świecie*, Lublin–Warszawa 2011.
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Rok 10 (2012), z. 2, pt. „Kaukaz – kultura, społeczeństwo, polityka”, T. Stępniewski (red.).
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, 2015, nr 4 (51).
- Stępniewski T., *Ukraina w polityce sąsiedztwa Unii Europejskiej: europeizacja czy peryferyzacja?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Rok 10 (2012), z. 1, pt. „Co po ULB? Polityka wschodnia Polski wobec sąsiadów w nowych uwarunkowaniach”.
- Stępniewski T., *Ukraine’s Position in the European Union’s Neighbourhood Policy*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 3/2017.
- Stępniewski T., *Unia Europejska, Ukraina i Rosja: kryzysy i bezpieczeństwo*, „Studia Europejskie”, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, nr 4 (76), Warszawa 2015.
- Wojna B., Gniazdowski M., *Partnerstwo Wschodnie: geneza, możliwości i wyzwania*, „Biuletyn PISM”, 30 kwietnia 2009, nr 24 (556), [www.pism.pl](http://www.pism.pl).
- Współczesna Ukraina – trwałość czy rozpad?*, K. Świder, A. Stec, T. Z. Leszczyński (red.), Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Warszawa–Kraków 2015.
- ЄС ухвалив нову Програму з інтеграції та співпраці Східного партнерства*, Представництво Європейського Союзу в Україні, 27 czerwca 2012, <http://eu.prostir.ua/news/253736.html>.

